

Олександр Стешиц

ВЗАЄМИНИ ПАРТІЙНО-ДЕРЖАВНОЇ НОМЕНКЛАТУРИ І СУСПІЛЬНИХ МАС В УКРАЇНСЬКІЙ РСР у 1965 – 1985 рр.

*У статті висвітлюється проблема комунікації номенклатури і суспільних мас. Про-
стежено основні форми зв'язку, їхній зміст, ставлення до населення і його потреб з боку
партійно-державної номенклатури, показано уявлення про владу у масовій свідомості
пересічних громадян УРСР.*

*Ключові слова: маси, громадськість, партійно-державна номенклатура, звернення,
ЦК КПУ.*

У досліджуваний відрізок часу за межами партійно-державної номенклатурної корпорації, а отже, і керівництва країною залишалися пересічні радянські громадяни, які у своїй сукупності утворювали суспільні маси. Утім, радянський соціум залишався унікальною субстанцією, пройшовши численну чергу політичних ініціацій, він ставав джерелом поповнення партійно-державної номенклатури, а також об'єктом апелювань політичної еліти, яка легімітизувала свою владу «волею народу». Аналіз взаємин влади і мас дозволяє прослідкувати соціальні проблеми громадян УРСР, рівень вирішення та ставлення до запитів населення з боку партійної номенклатури взагалі і до мас зокрема. У свою чергу громадськість мала свій погляд на тодішню політичну та соціально-економічну дійсність та її владних призвідників – номенклатуру, віддзеркалюючи справжнє обличчя влади.

Друга стаття Конституції УРСР 1978 р. вказувала, що вся влада у республіці належить народу¹. Подібні декларативні сентенції, що вдосталь містив Основний Закон, насправді не мали під собою жодного підґрунття, реального механізму їхньої реалізації. На думку Г. Ашина, під поняттям «народ» розумілися навіть не кращі його представники – еліта, які в умовах «закритого» типу політичної системи залишалися не затребувані, а вузький верхівковий прошарок, тобто номенклатура, представники якого були не самими гідними людьми². Хоча сама партійна номенклатура, користуючись облудною риторикою, величала себе «слугами народу», її діяльність ні в якому разі не визначалася його інтересами, в той же час з боку мас спостерігався низький рівень впливу на прийняті номенклатурою рішення³. Попри те, громадськість в добу так званого «розвиненого соціалізму» за відсутності плюралізму у виборах до державних органів влади, монополії на них номенклатури, ідеологічного диктату, що виражалось у відсутності гласності, просіюванні будь-якої інформації через сито ідеологічних догм, намагалася не залишатися пасивним статистом, заручником ситуації, а робила спроби донести свій голос до уповноважених номенклатурних осіб, партійних та державних установ.

У взаєминах номенклатури і пересічних громадян в рамках досліджуваного етапу слід виокремити дві основні санкціоновані владою форми зв'язку – це написання листів (скарг, заяв, повідомлень, побажань) до владних інстанцій, а також безпосередній прийом громадян партійними та радянськими керівниками. Декларативно влада розглядала роботу з листами і прийомом громадян, як важливий засіб посилення і розширення зв'язків з масами, як джерело інформації про життя і потреби людей, як одну із гарантованих Конституцією УРСР форм участі народу в управлінні державою⁴.

© Стешиц Олександр Сергійович – аспірант кафедри історії України та політології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

Тодішній генсек Л. Брежнев називав звернення громадян важливим каналом живого зв'язку партії з масами⁵. Водночас вони були і своєрідним лакмусовим папірцем, вододілом у визначенні прірви між номенклатурою і масами.

За класифікаційною характеристикою листів, направлених в обкоми і до ЦК КПУ, можна визначити, які суспільно-політичні та економічні проблеми турбували громадян Української РСР в першу чергу. Перш за все це питання забезпечення житловою площею, ремонтом і благоустроєм житлового фонду, торгівлі і громадського харчування, охорони здоров'я, пенсійного забезпечення, охорони громадського порядку⁶. Лідером звернень громадян до владних установ стала житлова проблема і все, що з нею було пов'язано. Так, між 1976 – 1980 рр. у середньому кількість звернень до ЦК Компартії України за рік становила близько 18682, в 30 % з яких мова йшла про забезпечення житловою площею, її ремонт, і благоустрій житлового фонду. У 1981р. їхня загальна кількість збільшилась до 21814, а у 1982 – до 20608.

Часткове задоволення потреб громадян не вирішувало в цілому проблеми. Сама тенденція до збільшення листів швидше свідчила не стільки про вирішення старих запитів народних мас і отримання від них нових, в чому простежувався б позитивний баланс, а навпаки, про рецидиви старих скарг, що дає підстави стверджувати про їхнє ігнорування. З повоєнного періоду для партійної номенклатури була притаманна така органічна риса характеру, як зневажливе ставлення до оточення, сприймаючи як негідне його особливої уваги⁷. Такий тип відношення до громадськості реціпіювався номенклатурою брежневської епохи. Для партійної верхівки ЦК КПУ на місцях був характерним низький рівень соціальної відповідальності. Про це свідчать постійні нарікання з боку центральної республіканської влади. Так, у 1975 році в постанові ЦК КПУ на адресу секретарів Сумського обкому партії Лисенка, Золотарьова, Макухіна і Маслова висловлювались ряд зауважень щодо роботи партійних і радянських органів області в роботі із заявами та організацією прийому громадян, «неуважному відношенні до потреб населення»⁸. 14 січня 1983 року начальник загального відділу ЦК КПУ П. Мусяченко сповіщав, що при перевірці листів, взятих на контроль, лише майже в третині випадків прохання задовольнялись, проте підтверджувалися факти безгосподарності, зловживань, формально-бюрократичного підходу посадових осіб до розгляду скарг і заяв громадян⁹. Побачивши перед собою глуху непробивну стіну, вибудовану місцевою партійною номенклатурою, громадяни дуже часто, минаючи районні, міські, обласні владні інстанції, напряду зверталися до ЦК КПУ¹⁰.

У населення ще залишалася стара віра до радянських органів влади, що була підкріплена брежневською конституцією, як виразника їхніх інтересів, інструмент здійснення народовладдя. Однак такі сподівання контрастували з тодішньою дійсністю. Наприклад, з 1975 року громадянка Н. Пономаренко – інвалід другої групи, чоловік якої загинув на фронті, пройшовши всю владну вертикаль регіону (Сулимівська сільрада, Яготинський райвиконком, Київський облвиконком), адресувала свої звернення про виділення шиферу і проведення ремонту жилого будинку. Не отримавши відповіді від місцевих чиновників, у жовтні 1978 р. вона звернулася до ЦК КПУ. З ЦК розгляд її питання повернули назад в область і особисто доручили заступнику голови Київського облвиконкому В. Маломужу. Через деякий час номенклатурний чиновник обманним шляхом проінформував ЦК КПУ, що шифер заявнику виділений і завезений. Про це дізналися там, коли через три місяці від цієї громадянки отримали новий лист, у якому сповіщалося, що вказаний матеріал не лише не завезли, але й не виділили¹¹. Чиновника за те, що він «бездушно, по-бюрократичному віднісся до прохання» лише притягнули до партійної відповідальності.

Звісно, вища номенклатура у Москві змушена була відреагувати на подібні факти ігнорування запитів мас, які набули систематичного характеру. Як наслідок, 6 березня 1979 р. ЦК КПРС видає постанову «Про подальше покращення організації прийому громадян в партійних, радянських і інших органах». Звітуючись за 1979 рік перед ЦК КПРС про роботу ЦК КПУ з листами і організацією особистого прийому громадян, вища партійна номенклатура республіки зазначала про категорію листів, які вона змушена була взяти під свій особливий особистий контроль. Секретарі ЦК КПУ або по їхньому дорученню завідувачі відділами ЦК опікувалися матеріалами, в яких повідом-

лялося про факти безгосподарності, порушення державної дисципліни, зловживаннях, використання службового становища в особистих цілях керівними особами. Особисто секретарі ЦК розглядали всі листи інвалідів і учасників війни, ветеранів праці. Повторні скарги і заяви бралися на контроль з виявленням причин і осіб, з вини яких не були вирішені питання при перших зверненнях заявників. Окрім того, кожного дня один із секретарів ЦК КПУ проводив прийом громадян в приймальні відвідувачів ЦК¹².

Судячи з вище наведених статистичних даних і чергової постанови ЦК КПРС від 15 червня 1982 року «Про факти серйозних порушень партійних вимог в роботі з листами і заявами трудящих», яку на особистий контроль взяв сам перший секретар ЦК В. Щербицький, прогресу у взаємодії партійної номенклатури і громадськості не спостерігалось. Ставлення до проблем населення, як чогось другорядного, не вартого уваги, відбувалося і при безпосередньому контакті в моменти прийому громадян уповноваженими керівними особами у владних установах. Партійні документи того періоду дають відомості про те, яким чином здійснювався прийом населення в міністерствах і відомствах до прийняття вище зазначеної постанови. І хоча це була державна установа, а прийом здійснювала радянська номенклатура, вона в цілому відображала роботу і регіональних груп партійної номенклатури. Слід відштовхуватись від того, що в цей час відбувалося зрощення партійних і державних органів влади, як наслідок були відсутні бар'єри між різними ієрархічними структурами, виражені багатоманітністю кар'єр номенклатури¹³. Так, скажімо, перші секретарі обкомів дуже часто перекидалися на радянську роботу, очолювали республіканські міністерства.

На кінець 1970-х рр. прийомом громадян номенклатурою міністерств і відомств характеризувався наступним чином. По-перше, посадові особи ухилялися від прямих службових обов'язків, не дотримувалися закону про особисту відповідальність керівника за прийом громадян, робили передоручення другорядним, малокомпетентним працівникам апарату, які не мали на те повноважень. Досить часто були не добросовісними у виконанні поставлених перед ними завдань, здатними потопити доручену справу у болоті бюрократизму. По-друге, багатьом керівникам бракувало належної особистої відповідальності під час прийому відвідувачів, у них сформувалося ставлення до цього як до «...маловажливого, третьорядного питання, вимушеної втрати часу...», яке заважає виконанню головних обов'язків. У той же час партійні (своєрідні куратори) органи, проявляючи в цьому питанні інертність, не висували необхідних вимог. По-третє, робився наголос на відсутності належних умов для їхнього прийому. Більшість міністрів, голів комітетів й інших керівників міністерств та відомств здійснювали прийом у своєму робочому кабінеті, причому «...постійно відволікаються на телефонні дзвінки, видачу службових розпоряджень, одним словом, ведуть розмову з відвідувачами як би між справою...». Практикувався колективний прийом відвідувачів, який не забезпечував контролю та обліку по виконанню обіцянок і доручень, що здійснювалися під час особистого. За відсутності в державних установах встановлених днів і годин прийому громадян відбувалися непорозуміння. Тоді не рідко технічні працівники – секретарі приймальні, помічники керівників проявляли «надлишкове службове рвіння», ніби оберігаючи «своїх начальників від турбувань зі сторони відвідувачів»¹⁴.

Незадовільна організація прийому громадян у міністерствах та відомствах опосередковано може свідчити, що подібні умови були не рідкістю у владних кабінетах райкомів, міськкомів, обкомів. Саме на місцеву владу маси сипали скарги, неначе з дірявого мішка, у вищі владні інстанції. Опинившись без відповіді у власних запитах, залишався лише шлях на не санкціоновану зустріч з першими особами Української РСР. У листі від 11 липня 1984 року начальника 9-го управління КДБ УРСР полковника Н. Мудрака до управляючого справами ЦК КПУ І. Голобородька повідомлялося: «Забезпечення безпеки члена Політбюро ЦК КПРС по місцю його роботи і проживання, охорона адміністративних приміщень ЦК Компартії України здійснюється в останній час в умовах значного ускладнення оперативної обстановки». Причиною стало те, що на охоронюваних об'єктах 9-ї служби КДБ УРСР збільшилося число групових і одиночних спроб зустрітись з керівниками партії і уряду, порушуючи установлений порядок, в тому числі у формі організованого прориву із застосуванням сили в приміщення ЦК Компартії України. Так, якщо у 1982-1983 роках загальна кількість громадян, що брали

участь в несанкціонованих зустрічах становила 53 особи, то лише за перші три місяці 1984 року співробітники «дев'ятки» попередили 6 групових спроб (загальна кількість 72 особи) зустрітися з керівниками партії та уряду. Також відмічалось, що було затримано 24 агресивно настроєних «психічно хворих» (характерне радянське жупло по відношенню до інакомислячих. – Авт.) осіб, які мали наміри здійснити зустріч з В. Щербицьким. У 1983 році було зафіксовано 52 спроби пройти на охоронювані об'єкти за підробленими посвідченнями або документами, що належали іншим особам, в 1145 випадках були виявлені несправності в документах відвідувачів¹⁵.

Те, що пересічний громадянин УРСР, зустрічаючи цілий ряд бюрократичних перешкод, тяжко доносив до влади свої життєві потреби, вказують й інші форми зв'язку з політичною елітою. Народні маси брали участь у безальтернативних виборах депутатів до вищого державного органу влади – Верховної Ради. До складу Верховної Ради СРСР обиралися секретарі ЦК і більшість перших секретарів обкомів і деяких міськкомів ЦК Компартії України, вони ж разом з іншими категоріями партійної номенклатури також мали депутатський мандат у Верховній Раді УРСР. Тому процес голосування громадськість вирішила використати не лише для поставлення відмітки за кандидата, але й як адресне звернення у формі побажань до виборчої комісії, а через неї власне до партійно-державної номенклатури. В інформації від 18 червня 1974 року ЦК КПУ до ЦК КПРС про підсумки виборів до Верховної Ради СРСР ІХ скликання в Українській РСР наводилися приклади надписів на виборчих бюлетенях, в яких гостро піднімалися соціальні проблеми тодішнього радянського суспільства, ось деякі з них: м. Черкаси: «В зв'язку з обміном грошей в 1961 році жити на 70 рублів стало важко. Лець зводиш кінці з кінцями. Потрібно над цим подумати. Я голосую за мир і за прекрасне життя»;

Чернігівська область: «Я пишаюсь нашим Радянським парламентом. Прошу нашого депутата вийти з пропозицією – інвалідам Великої Вітчизняної війни і другої групи знизити плату за комунальні послуги на 50 %»; м. Одеса: «Потрібно провести рішучу боротьбу з бюрократизмом, хабарництвом, хуліганством»¹⁶.

На фоні далекого від вирішення соціально-економічних запитів населення партійна номенклатура стала одним із основних об'єктів критичного ставлення мас. Цьому процесу сприяли не лише низький рівень соціальної відповідальності, політичної уваги зі сторони керівних осіб, але й притаманне їм відчуття своєї належності до прошарку привілейованих, сформувавши, як вище відмічалось, зневажливе ставлення до мас, так і до суспільної думки, і мало свої прояви в численних зловживаннях та недостойній поведінці в соціумі.

До ЦК Компартії України надсилалися листи, в яких приводилися факти не належного виконання своїх службових обов'язків, посадових зловживань, грубості, аморальної поведінки. У кількісному співвідношенні з кожним роком спостерігалася негативна динаміка в отриманих подібного змісту сигналах від загального відсотка заяв до ЦК КПУ. Зважаючи на присутність суб'єктивного фактора, переважно вся інформація, наведена у листах, підтверджувалася. Так, якщо у 1966 році такі листи становили 9,7 %, від загальної кількості отриманих за рік, то у 1969 році – 15,8 %, 1970 р. – 17,7 %. У 1970 році їх надійшло 7879, що на 1261 лист більше, ніж у попередньому¹⁷. Не змінилася вона суттєво в часи В. Щербицького, мала тенденцію спочатку до спадання, а згодом до ще більшого зростання. Картина з повідомленнями до ЦК КПУ про недоліки в роботі, не правильній поведінці і зловживаннях посадових осіб виглядала наступним чином: 1976 р. – 7345, 1977 – 6353, 1978 – 6766, 1979 – 7603, 1980 – 8496, 1981 – 8049, 1982 – 9349¹⁸. Для кінця 1970-х початку 1980-х рр. була характерна найбільша кількість скарг населення на районну ланку керівників, а за регіональною ознакою найчастіше фігурували – Київська, Вінницька, Харківська, Донецька, Миколаївська і Закарпатська області. У той же час у першому півріччі 1979 р. із Ворошиловградської, Дніпропетровської, Київської областей найбільше було отримано скарг на керівників міської ланки¹⁹.

Образ партійного чиновника в очах громадян досить сильно був взаємопов'язаний з місцем здійснення посадових повноважень, а від останнього, в свою чергу залежав рівень доступу до інформаційного поля. Ці фактори сприяли формуванню двох кардинально протилежних уявлень про номенклатуру у свідомості мас. Перший погляд як про чесних, справедливих пуритан – лідерів ЦК КПУ. Другий – про грубих, аморальних «кабінетних чинунш» із регіонів.

У першому випадку громадяни республіки мали найбільшу нагоду побачити першого секретаря, членів Політбюро ЦК КПУ лише на трибунах під час великих демонстрацій, приурочених святкуванню Першого травня, Жовтневої революції або при зустрічі офіційних делегацій, інспекційних візитів по УРСР. Тому тут характерна нестача або відсутність інформації про життя «лідерів у Москві чи Києві» – це ставало причиною для поширення чуток, пліток, міфів, анекдотів²⁰. Але і вони не виростили з порожнього місця, у них обов'язково була присутня певна доля інформаційної достовірності. Тому окремі представники партійної номенклатури, які займали посади у самому ЦК, стикаючись мало не щодня з першим секретарем, більше дбали про власну репутацію. Нерідко в позаслужбовий час, перебуваючи в публічних місцях, вони не мали можливості нормально проводити дозвілля, остерігаючись бути дискредитованими не бажаним сигналом, що міг нести потенційну загрозу їхній подальшій кар'єрі. З цього приводу під час наради секретарів і завідуючих відділами ЦК КПУ 8 квітня 1974 року відбулася розмова В. Щербицького із зав. відділом організаційно-партійної роботи Г. Крючкова. На запитання першого секретаря, чи він буває у ресторанах, Крючков дав позитивну відповідь, але, за його словами, поводить там дуже обережно, боячись бути скомпрометованим анонімним повідомленням. Щодо цього Щербицький, жартуючи, порадив, аби бути впевненим, для кожного походу у ресторан в якості супроводу потрібно брати робітника із кримінального розшуку²¹.

У зовсім іншій ситуації перебувала партійно-політична еліта рівня секретарів обкомів, першого секретаря міськкому, райкому. Вони були постійно на виду, в силу своїх повноважень найбільше були наближені до мас, а сам інформаційний простір області/району характеризувався швидким і широким обміном новин. У деяких випадках громадськість могла дізнатися про окремі моменти особистого життя членів сім'ї партійних керівників. Так, наприклад, про компрометуючу поведінку сім'ї колишнього другого секретаря ЦК КПУ, першого секретаря Черкаського обкому партії у 1976 – 1988 рр. І. Лутака стало відомо жителям м. Черкаси. А саме, що нібито його дружина допустила певні недоліки ще під час роботи завідувачем кафедри Київського педагогічного інституту, а сина двічі у 1976 р. місцева міліція затримувала у нетверезому стані за порушення громадського порядку²².

Саме ж зловживання спиртними напоями у часи «брежнєвського правління» стало справжньою соціальною хворобою, що поширювалася не лише на звичайних радянських громадян, але і на привілейований прошарок номенклатури. Так, у травні 1977 р. постановою Житомирського обкому ЦК КПУ було звільнено першого секретаря Володарсько – Волинського райкому Н. Савчука за те, що, зловживаючи спиртними напоями, своєю поведінкою «втратив авторитет серед комуністів і трудящих району»²³. У 1981 році секретар Київського обкому Л. Павленко на одному із пленумів фіксував, що збільшилася кількість осіб, притягнених за правопорушення та кримінальні злочини через пияцтво, в тому числі 236 членів партії, 351 комсомолец (серед них могли бути майбутні або потенційні номенклатурники)²⁴. Можна погодитися із твердженням, що для партійної номенклатури від вищого до нижчого рівня вживання спиртних напоїв було своєрідним засобом психологічної релаксації, втечі від труднощів повсякденного життя, бажанням замінити масове розчарування радістю і покращенням свого настрою²⁵.

Чим далі від «центру» (ЦК КПУ), тим більше зростав градус волюнтаризму та витівок керівників, що на власні очі спостерігали жителі на місцях. На одній із нарад 25 липня 1969 року за участю секретарів обкомів партії й інших керівних працівників номенклатури П. Шелест повідомляв, що в ЦК КПУ продовжують надходити листи, особливо з Вінницької, Київської, Хмельницької, Запорізької, Полтавської областей про випадки недостойної поведінки, п'янках і навіть застосуванні рукоприкладства з боку керівних працівників, у тому числі секретарів місцевих партійних комітетів²⁶. При цьому спрацьовував фактор «очікуваності», тому в коридорах ЦК КПУ поступово переставала бути новиною велика кількість скарг громадян на зловживання місцевого керівництва. На цьому фоні місцевій партійній номенклатурі могло більше пощастити залишитися не поміченою, ніж, скажімо, одному із секретарів ЦК Компартії України. На нашу думку, це стало однією із причин того, що окремі перші особи району, міста,

області мало дбали про свій авторитет, репутацію, етичні норми поведінки при контакті з населенням.

За підтвердженими даними 1 травня 1979 р. у м. Новомиргород Кіровоградської області під час демонстрації першому секретарю Новомиргородського райкому партії Н. Грабовому дуже не сподобалося, як посміхалася вчителька місцевої СШ №2 громадянка Н. Левченко-Дзюба. Грабовий визвав її з подругою до себе в кабінет і морально «..знущався над ними, погрожуючи вислати у віддалені села на виправлення по китайському зразку...»²⁷.

В іншому випадку перший секретар Бориспільського міськкому у Київській області Б. Аврамчук, користуючись своїм посадовим становищем, дозволяв собі брати в невеликій кількості із місцевого промкомбінату спеціально виготовлені по його смаку місцевим ковбасником різні ковбаси, м'ясо, фаршировані свинячі ніжки, рибу й інші копченості. Крім того, в комісійному магазині не сплатив 600 крб. за чайний сервіз «Мадонни», безкоштовно взяв 30 літрів спирту, меблі в свою квартиру й інші цінні речі. У 1976 році громадськість міста в своєрідній формі виявила свій протест, люди почали вивішувати на плакатах рукописні карикатури із зображення першого секретаря міськкому, супроводжуючи своє ставлення до таких дій віршованою сатирою: «Любив лакоми Борис брати з комбінату. Тяг ковбаси, рибу й м'ясо «забув» про плату. Взяв монети золоті і сервіз «Мадонни». Кришталеві люстри дві за «діла хрінкові». Спирт украв... меблі із госпмагу, шапки, нитки, килими брав із того складу. За такі діла його на лаву підсудних. Спить спокійно Аврамчук бо напевне знає; що є Дядя у Києві, його захищає !!!»²⁸.

Повсякденне життя номенклатури в областях, містах, і районах Української РСР поступово виходило з тіні, а вище вказані морально-етичні норми місцевої партійно-політичної еліти не лише створювали відповідні негативні стереотипи про владу загалом, але й працювали на підрив становища комуністичної партії та деідеологізації доктрин соціалізму. Наприкінці «епохи Л. І. Брежнєва» в Українській РСР саме регіональне «ядро» партійно-державної номенклатури стане одним із факторів зневіри населення з боку влади у побудову «світлого комуністичного майбутнього». Так, у зафіксованому 14 листопада 1981 року в ЦК КПУ колективному анонімному зверненні восьми ветеранів та інвалідів Великої Вітчизняної війни до головного ідеолога Кремля секретаря ЦК КПРС М. Суслова наголошувалося: «Ви стараєтесь всім вселити, довести до свідомості людей, що у нас настав період розвиненого соціалізму. Невже той хаос, який твориться в нашій країні, пов'язаний із розвиненим соціалізмом, наше поняття таке ж як і Ваше, але послухайте людей простих, зануртеся в цей хаос, послухайте їх розмови, вони сварять Радянську владу, сварять всіх керівників. І все відбувається з вини керівників області і міських діячів, саме вони порушують усі постанови і розпорядження уряду, в першу чергу саме вони...». Характерна відмінність звернення – загальна зневіра в суспільно-політичному ладі, і персонально в адресаті: «..ми добре знаємо, що Ви надішлете цей лист тим на кого ми пишемо...»²⁹, тому вони не називали не лише своїх прізвищ, але і регіон УРСР.

Отже, суспільні маси були позбавлені реальної участі в процесі управління державою, тому основними формами зв'язку з партійно-державною номенклатурою залишалося санкціоноване владою написання громадянами листів та організація прийому у владних установах. Проте й ці форми спілкування були малодієвими через низьку соціальну відповідальність номенклатури, ігнорування запитів мас. Через що в очах громадян почали формуватися негативні стереотипи на місцевих керівників, які мало турбувалися про свою не достойну поведінку в соціумі. Натомість перші особи республіки та СРСР, як представники «центру», залишалися якорями надії. Через це їм надсилалися особливо резонансні скарги, робилися спроби несанкціонованих зустрічей. Але наприкінці досліджуваного періоду процеси, які проходили в середовищі регіональної номенклатури, викликали у масовій свідомості серйозний ідеологічний надлом. Пересічні громадяни починають з недовірою, а в деяких випадках вороже ставитися до радянської влади та її програмних документів.

1. Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик. Конституции (основные законы) Союзных Советских Социалистических Республик. – М., 1985. С. 103.
2. Ашин Г.К. Элитизм и демократия // Общественные науки и современность. – 1996. – №5. – С.60.
3. Лысцев М.С. Политико-институциональная трансформация номенклатуры КПСС: региональный аспект [Электронный ресурс]: диссертация...кандидата политических наук: 23.00.02. / Лысцев М.С. – Москва РГБ, 2007. – Режим доступа до дисертації: <http://diss.rsl.ru/diss/07/0828/070828001.pdf>
4. Центральный державный архив громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України), ф.1, оп.25, спр.2010, арк.1.
5. Партийный контроль: принципы, практика, задачи / Сост. В.М. Дюков, А.Т. Косарев и др. – М.: Политиздат, 1983. – С.313.
6. ЦДАГО України, ф.1, оп.25, спр.2010, арк.11.
7. Киридон П.В. Правляча номенклатура Української РСР (1945 – 1964 рр.). – Полтава: Асмі, 2012. – С. 154.
8. ЦДАГО України, ф.1, оп.10, спр. 2022, арк. 8,9.
9. Там само, ф.1, оп.25, спр. 2485, арк.14.
10. Там само, ф.1, оп.25, спр.593, арк. 141.
11. Там само, ф.1, оп.25, спр. 2010, арк. 17.
12. Там само, ф.1, оп.25, спр.2008, арк.1.
13. Верт Н. История Советского государства. 1900 – 1991. – М., 2006. – С. 453.
14. ЦДАГО України, ф.1, оп.25, спр.2010, арк.10.
15. Там само, ф.1, оп.25, спр.2785, арк. 122.
16. Там само, ф.1, оп.25, спр.1021, арк. 204, 205.
17. Там само, ф.1, оп.25, спр. 593, арк.138.
18. Там само, ф.1, оп.25,спр. 2485, арк.13; оп.25, спр.2177, арк.94.
19. Там само, оп.25, спр.2485, арк.4,18; оп.25, спр.2007, арк.38.
20. Крупина В. Освітньо-культурний рівень партійної номенклатури УРСР (друга половина 1940-х – початок 1950-х рр.). // Український історичний збірник. Вип.12, 2009. – С. 210.
21. ЦДАГО України, ф.1, оп.2, спр.118,арк. 77,78.
22. Там само, ф.1, оп.25, спр.2358, арк.128.
23. Там само, ф.1, оп.25, спр. 1616, арк. 97,98.
24. Державний архів Київської області (далі – ДАКО), ф.П-5, оп.90, спр.7, арк.20,21.
25. Бичегкуев Т.Т. Теневые стороны жизни партийной номенклатуры Горской АССР в условиях НЭПА // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – 2008. – Выпуск. 3. – С.30 – 31.
26. Там само, ф.1, оп.25,спр. 339, арк.165.
27. ЦДАГО України, ф.1, оп.25, спр. 2166, арк. 109.
28. ДАКО, ф. П-5, оп.69, спр. 217, арк. 3, 171.
29. ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.1820, арк.6.

В статье освещается проблема коммуникации номенклатуры и общественных масс. Прослежены основные формы связи, их содержание, отношение к населению и его нуждам со стороны партийно-государственной номенклатуры, показано представление о власти в массовом сознании обычных граждан УССР.

Ключевые слова: массы, общественность, партийно-государственная номенклатура, обращения, ЦК КПУ.

In the article the problem of relationship of nomenclature and social masses is represented. The main forms of relation, their content, attitude to population and their requirements from party-state nomenclature have been researched, besides the article shows the image of power in mass consciousness of ordinary citizens in Ukrainian SSR.

Key words: masses, the community, party – state nomenclature, appeal, CC CPU.